

Gabija Leonavičiūtė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Dovilė Kuzminskaitė

Vilniaus universitetas, Lietuva

KULTŪROS REALIJŲ VERTIMAS Į LIETUVIŲ KALBĄ: GABRIELIO GARCÍA'OS MÁRQUEZO ROMANAS „ŠIMTAS METŲ VIENATVĖS“

Santrauka. Lietuvoje sparčiai augant susidomėjimui ispanakalbių šalių kultūra, gausėja šių kultūrų grožinės literatūros vertimų, todėl, siekiant gerinti vertimų kokybę, svarbu tirti vertimus iš ispanų į lietuvių kalbą ir atvirkščiai. Vienas iš sunkiausių vertimo aspektų yra kultūros realijos, perteikiančios tam tikros šalies arba tautos kultūrinį savitumą. Gabrielio García'os Márquezo romane „Šimtas metų vienatvės“ gausu Lotynų Amerikos kultūrą atspindinčių kultūros realijų, kurias išversti galėjo būti sunku. Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti ir palyginti kultūros realijų vertimo iš ispanų į lietuvių kalbą strategijas, kuriomis, versdama romaną „Šimtas metų vienatvės“, 1972 m. rėmėsi Elena Treininė, o 2017 m. – Valdas V. Petrauskas. Prieš imantis praktinės analizės, aptariamos „kultūrinių reikšmių“ ir „kultūros realijų“ sąvokos, apžvelgiamos kultūros realijų klasifikacijos pagal vertimo tyrėjų Eugene'o Nidos, Peterio Newmarko, Sergejaus Vlahovo, Sidero Florino ir Lauros Santamaria'os Guinot pasiūlytas klasifikacijas. Taip pat analizuojamos kultūros realijų vertimo strategijos remiantis Amparos Hurtado Albir, Eirlyso Davieso, Georgeso L. Bastino ir Pekko Kujamätkio darbais. Suskaičiavus ir suklasifikavus originalo tekste rastas kultūros realijas pagal Santamaria'os Guinot realijų klasifikaciją, nustatyta, kad romane „Šimtas metų vienatvės“ yra 69 skirtingos kultūros realijos, kurias atspindi 252 tekste minimi šių realijų pavyzdžiai, nusakantys ekologijos, socialinių struktūrų, kultūros institucijų, socialinio pasaulio ir materialiosios kultūros konceptus. Daugiausiai romane rastų kultūros realijų priklauso materialinės aplinkos teminei pavyzdžių grupei. Lyginamosios analizės metu romane „Šimtas metų vienatvės“ rastas kultūros realijas suskirsčius pagal Bastino vertimo strategijas, buvo nustatytos skirtingu dažnumu taikytos transkripcijos, situacijų ekvivalentiškumo, aktualizavimo, egzotiškumo, išplėtimo ir paaiškinimo bei praleidimo strategijos. Iš minėtų strategijų abu kūrinių vertė lietuvių vertėjai dažniausiai naudojos transkripcijos ir situacijų ekvivalentiškumo vertimo strategijomis. Kultūros realijų vertimo tyrime derinami kiekybinės, lyginamosios ir aprašomosios vertimo analizės metodai.

Pagrindinės sąvokos: kultūros realija; vertimas; vertimo strategijos; Gabrielis García Márquezas; „Šimtas metų vienatvės“.

Įvadas

Nuo XX a. antrosios pusės Lietuvoje auga susidomėjimas ispanakalbių šalių kultūra, vis daugiau dėmesio skiriama šių šalių literatūrai, tad visuomenė gali susipažinti ne tik su išleistomis naujomis knygomis, bet ir su svarbiausiais ispaniškai kalbančių šalių literatūros klasikos kūrniais. Straipsnio „Making

Books; Why the Classics Are Retranslated“ autorius Martinas Arnoldas teigia, kad klasikos kūriniai turi būti perverčiami, nes kiekviena karta juos interpretuoja skirtingai, remdamasi savo patirtimi (2001). Lietuvoje literatūros kūriniai iš naujo verčiami gana retai, tačiau Gabrielio García'os Márquezo romanas „Šimtas metų vienatvės“ buvo išverstas du kartus: pirmą kartą 1972 m. jį išvertė Elena Treinienė, o 2017 m. šį kūrinį dar kartą išvertė Valdas V. Petrauskas. Tiesa, Treinienės vertimą 2006 m. redagavo Nijolė Petrauskienė ir vėl išleido leidykla „Alma littera“. Treinieniui verčiant kūrinį, Lietuva priklausė Sovietų Sąjungai, todėl, kaip ir kiti to meto vertimai, šis neišvengė cenzūros.

Viena iš sudėtingiausių vertimo problemų yra žodžių arba frazių, vertimo kultūroje neturinčių ekvivalento, vertimas. Nors vertimo mokslo darbuose aptinkami įvairūs šių žodžių apibūdinimai (Baravykaitė, 2005; Nord, 1997; Pažūsis, 2014; Vermeer, 1983), šiame straipsnyje jie vadinami kultūros realijomis. Šis pavadinimas atskleidžia realijos kultūrinį aspektą ir yra vartojamas ne viename pastarųjų metų vertimo mokslo darbe (Leonavičienė, 2014; Maksvytytė, 2012).

Straipsnyje siekiama išnagrinėti ir palyginti kultūros realijų vertimo iš ispanų į lietuvių kalbą strategijas. Tiriamąją medžiagą sudaro Gabrielio García'os Márquezo romanas „Šimtas metų vienatvės“ ir šio kūrinio 1972 m. Treinienės¹ bei 2017 m. Petrausko vertimai į lietuvių kalbą. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: 1) aptarti kultūros realijų sampratą vertimo mokslo darbuose ir jų klasifikaciją remiantis Eugene'o Nidos, Peterio Newmarko, Sergejaus Vlahovo, Sidero Florino ir Lauros Santamaria'os Guinot, Amparos Hurtado Albir ir kt. darbais, 2) išnagrinėti tiriamosios medžiagos kultūros realijų vertimo strategijas remiantis Santamaria'os Guinot ir Georgeso L. Bastino klasifikacijomis, 3) palyginti gautus abiejų „Šimto metų vienatvės“ vertimų tyrimo rezultatus.

Atliekant tyrimą taikomi kiekybinis, lyginamasis ir aprašomosios analizės metodai. Empirinėje straipsnio dalyje kiekybinis metodas taikomas analizuojant romano „Šimtas metų vienatvės“ kultūros realijas ir nustatant jų dažnį tekste bei kiekybinį vertimo strategijų pasiskirstymą; lyginamasis metodas taikomas lyginant kultūros realijų vartojimą originalo tekste ir jų

¹ Šiame straipsnyje remiamasi 1991 m. Treinienės vertimo leidimu, kuris sutampa su 1972 m. leidimu.

perteikimą vertimuose bei lyginant vertimo strategijas abiejuose analizuojamuose lietuviškuose vertimuose. Aprašomosios analizės metodas leidžia apibūdinti romane „Šimtas metų vienatvės“ rastus kultūros realijų pavyzdžius pagal straipsnyje pasirinktą teorinę prieigą. Šioje dalyje pateikiami paveikslai, kuriais apibendrinami kiekybiniai tyrimo rezultatai, ir kiekvienai strategijai iliustruoti reikalingi kultūros realijų pavyzdžiai².

Nors apie kultūros realijų vertimą grožinėje literatūroje Lietuvoje yra parengta nemažai mokslo darbų (Kalėdaitė & Asijavičiūtė, 2005; Leonavičienė, 2014; Maksvytytė, 2012; Mikutytė, 2005; Pažūsis, 2014), kultūros realijų vertimas lyginamuoju aspektu dviejuose Gabrielio García'os Márquezo „Šimto metų vienatvės“ vertimuose į lietuvių kalbą nebuvo nagrinėtas, todėl medžiagos trūkumas apsunkina tyrimą. Verta pažymėti, kad šalyje vis dar maža ispanakalbės literatūros ir jos vertimo teorijos bei istorijos tyrimų. Viena vertus, tai sudaro tam tikrų kliūčių: trūksta bendro studijų lauko, kuris padėtų tiksliau įvardyti vertimo strategijas ir nustatyti jų ryšį su bendru ispanakalbės literatūros vertimo į lietuvių kalbą kontekstu, maža atraminės literatūros. Sunkumų kelia ir kultūros realijų interpretacijos klausimai: atsižvelgiant į straipsnyje aptariamą terminologijos variacijas, „kultūros realijos“ apibrėžimas ir šių variacijų atranka reikalauja individualios kiekvieno tyrėjo interpretacijos, o tai sudaro prielaidas tyrimo rezultatams varijuoti. Kita vertus, atsižvelgiant į menkas ispanakalbės literatūros vertimų analizės apimtis, straipsnyje aprašomas tyrimas yra naujas, aktualus ir gali praturtinti Lietuvos vertimo studijų lauką. Pažymėtina, kad lyginamieji vertimų tyrimai reikšmingai prisideda prie tvarios daugiakalbystės tyrimų lauko, mat leidžia gilinti žinias apie kalbų sąveiką ir tarpkultūrinius ryšius, praplečia daugiakalbystės tyrimų lauką.

Gabrielio García'os Márquezo „Šimto metų vienatvės“ vertimai Lietuvoje

Tiriant 2000–2018 m. Lietuvoje išleistus ispanakalbių autorių knygų vertimus ir keturių kultūros leidinių („Literatūros ir meno“, „Šiaurės Atėnų“, „Metų“ ir

² Dėl ribotos straipsnio apimties nepateikiama visa tyrimo duomenų imtis.

„Kultūros barų“) 1 328 numerius, buvo rasti 248 lietuviškai publikuoti ispanų kalbos grožinės literatūros kūriniai.³ Įdomu, kad iš visos ispanakalbės literatūros minėtu laikotarpiu Lietuvoje vyravo Lotynų Amerikos autorių kūrinių vertimai. Dauguma išverstų knygų priklausė Lotynų Amerikos bumų fenomenai priskiriamiesiems rašytojams: Gabrieliui Garcíai Márquezui, Isabeli Allendei, Julio Cortázarui, Mario Vargas Llosai ir kt.

Gabrielis García Márquezas yra vienas ryškiausių Lotynų Amerikos bumų literatūros atstovų, išgarsėjęs 1967 m. išleidus pasaulio mastu žinomą romaną „Šimtas metų vienatvės“. Vėliau nemaža dalis jo kūrybos pasiekė Lietuvą. Kaip šio rašytojo kūrinių vertimai atsirado Lietuvoje, vaizdžiai pasakoja vertėjas Petrauskas:

Nepamenu, kas García Márquezas 1969 m. atvežė iš Maskvos ir pasiūlė *Vagai*. Kadangi leidykloje tik aš vienas mokėjau ispaniškai, vyr. redaktorius pavaduotojas vertimo klausimais Vytautas Visockas tą knygą, regis, išleista Kuboje, todėl sovietams priimtina, pakišo man klausdamas: „Ar verta įtraukti ją į planą?“ Perskaitęs pasakiau, kad „...vienatvė“ labai įdomi. Aišku, jokios informacijos apie autorių nebuvo, nežinojau, kas tas Gabrielis García Márquezas (Petrauskas & Leonavičiūtė, 2020, p. 36).

Kaip jau buvo minėta, po kelerių metų, t. y. 1972 m., būtent Gabrielio García'os Márquezos romaną „Šimtas metų vienatvės“ pirmą kartą į lietuvių kalbą išvertė Treinienė.

Gabrielio García'os Márquezos kūrinys gausu kultūrinių reikšmių, kuriomis siekiama atskleisti Kolumbijos kultūrinį kontekstą. Romane apstu kultūrinę reikšmę turinčių frazeologizmų, interteksto vienetų ir kultūros realijų. Pasirinkę tirti vieną iš minėtų grupių – kultūros realijas, visų pirma aptarsime, kas yra kultūros realija, kaip ji suprantama ir klasifikuojama vertimo moksle.

Kultūros realijų samprata, klasifikacija ir vertimo galimybės

Estų semiotikas Peeteris Toropas straipsnyje „Translation as Translating as Culture“ teigia, kad kultūra dažniausiai atsiskleidžia verčiant, nes, vienaip arba kitaip aktualizuota tekste, tarsi atsinaujina ir pati suvokia savo specifiškumą

³ Tyrimą kursinio darbo rengimo metu atliko Gabija Leonavičiūtė.

(2002, p. 593). Taigi, kultūros studijos ir vertimas yra neatsiejami ir vienas kitą papildo. Turint omenyje tai, kad kiekvienas kūrinys yra parašytas skirtingoje kultūrinėje aplinkoje, vertėjui tenka atpažinti ir išversti sociokultūriškai svetimus vienetus taip, kad tekstas būtų sklandus ir suprantamas vertimo skaitytojui. Dėl įvairių priešasčių kai kurios kultūros turi daugiau bendrumų nei kitos, t. y. yra panašesnės (Wirnitzer, 2007, p. 75), bet įdomu tai, kad kultūrinės reikšmės identifikuojamos lengviau, kai kultūros viena nuo kitos labiau nutolusios – kiekvienoje visuomenėje savos kultūrinės reikšmės suvokiamos kaip savaime suprantamas dalykas, todėl dažnai jos net nepastebimos. Pasak Alikantės universiteto traduktologo Franco Aixelos, kultūrinės reikšmės pačios savaime tarsi neegzistuoja tol, kol vertėjas nepradeda versti teksto, – būtent tada atsiranda kultūrinių reikšmių vertimo sunkumų (1996, p. 57).

Vertimo mokslo pradininkas Eugene'as Nida yra ne kartą atkreipęs dėmesį į kultūrinių reikšmių svarbą verčiant (1945, pp. 194–208). Kultūrinės reikšmės, kaip vieną iš teksto reikšmių rūšių, yra aprašęs ir Newmarkas. Jis teigė, kad, versdamas literatūros kūrinį, vertėjas privalo naudotis įvairiomis vertimo teorijomis, pavyzdžiui, semantine ir komunikacine, kad konkrečiu atveju galėtų rasti tinkamiausią teksto reikšmę: lingvistinę, aliuzijos, kultūrinę, konotacinę arba kitą (Newmark, 1982, pp. 23–24). Newmarkas papildė Nida'os aprašytas kultūrinės reikšmės ir suklasifikavo jas į penkias grupes: 1) ekologijos srities reikšmės; 2) materialinės kultūros reikšmės; 3) socialinės kultūros reikšmės; 4) organizacijų, papročių, veiklų, procedūrų ir konceptų reikšmės; 5) gestus ir įpročius perteikiančias kultūrinės reikšmės (Newmark, 2004, pp. 133–146). Kai kalbame apie kultūrinės tekstų reikšmės, omenyje turime vienai arba kitai kultūrai būdingus frazeologizmus, kultūrinę konotaciją turinčius deminutyvus, interteksto vienetus, realijas ir kt. „Tekste pasitaikančios kurios nors rūšies kultūrinės reikšmės tampa diferenciniu požymiu, padedančiu kurti kūrinio nuotaiką, dviasią ir kultūrinį unikalumą“ (Leonavičienė, 2014, p. 41).

Kaip rašo Rodríguez Abella, „realijų“ terminą pirmieji į vertimo mokslą įvedė bulgarų vertimo tyrėjai Sergejus Vlahovas ir Sideras Florinas. Jų nuomone, realijos yra teksto vienetai, perteikiantys istorinius ir vietinius kultūros bruožus. Šiuos vienetus tyrėjai suskirstė į keturias pagrindines

grupės: 1) geografinės ir etnografinės realijas, 2) folklorines ir mitologines realijas, 3) realijas, žyminčias kasdienius objektus, 4) socialines ir istorines realijas (Abella, 2012, p. 710). Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad vertimo teorijoje kultūros realijos vadinamos gana skirtingai: Granados vertimo mokykla jas vadina kultūros nuorodomis, Scopos vertimo teorijos atstovai Hansas Josefus Vermeeris ir Christiane Nord – kultūremomis, Leipcigo vertimo mokyklos atstovai – realijomis arba kultūros realijomis, vertimo tyrėja Birgit Böder – „materialiosios kultūros“ terminu, Norbertas Lossau – realijų pavadinimais (Maksvytytė, 2012, p. 54; Mayoral, 1999).

Pasak Maksvytytės, lietuvių lingvistinėje ir vertimo literatūroje „sutinkami abu terminai, tiek vienaskaitine, tiek ir daugiskaitine formomis: realija/ realijos ir realijos pavadinimas/ realijų pavadinimai. Tačiau labiau įsitvirtinęs ir dažnesnis yra pirmasis terminas <...>“ (2012). Pasak Maksvytytės, jis vartojamas Liongino Pažūsis (1990), Jurgitos Kohrs (2008), Alinos Baravykaitės (2005, p. 9; 2006, p. 65) ir kt. tyrėjų mokslo darbuose. Lucía Molina realijas priskiria verbaliniams ir paraverbaliniams vienetams, turintiems specifinę kultūrinę reikšmę ir vertimo metu galintiems kelti problemų (2006, p. 79). Ši tam tikrai kultūrai būdinga leksika, atspindinti bendro pobūdžio objektus, nurodo vertimo kultūroje neegzistuojančius reiškinius. Šioje pastraipoje aptarta realijų samprata toliau remiamasi nagrinėjant Gabrielio García'os Márquezo „Šimto metų vienatvės“ realijų vertimą į lietuvių kalbą.

Mayoralis Arsenio nurodo, kad kultūros realijos žymi geografinius, institucinius, juridinius ir administracinius reiškinius, svorio ir mato vienetų, monetų, istorijos, folkloro ir kt. specifines reikšmes (1998, p. 8). Išsamią realijų klasifikaciją yra pateikusi Santamaria Guinot, kuri stengėsi plačiau aprėpti įvairių sričių kultūros apraiškas. Realijas tyrėja skirsto į tam tikras temines grupes:

- 1) *ekologijos*: geografijos / topografijos, meteorologijos, biologijos, žmogaus;
- 2) *istorijos*: pastatų, įvykių, asmenybių;
- 3) *socialinės struktūros*: darbo, socialinės organizacijos, politikos;

- 4) *kultūros institucijų*: vaizduojamojo meno, kitų menų, religijos, švietimo, medijų;
- 5) *socialinės aplinkos*: socialinių sąlygų, kultūrinės geografijos, transporto;
- 6) *materialinės kultūros*: mitybos, aprangos, kosmetikos, šukuosenų, laisvalaikio, materialinių objektų, technologijų (Santamaria Guinot, 2001, p. 287).

Apibendrinant įvairių tyrėjų pateiktas klasifikacijas galima teigti, kad Nida'os, Newmarko, Vlahovo, Florino ir Santamaria'os Guinot klasifikacijos vienija materialinės kultūros, socialinės kultūros ir ekologijos kategorijos. Be to, Vlahovo ir Florino klasifikacijoje daugiau dėmesio skiriama etnografinėms ir sociopolitinėms reikšmėms, skirstomoms į mažesnes grupes. Analizuojant „Šimto metų vienatvės“ kultūros realijas, šiame straipsnyje remiamasi trumpai aptarta Santamaria'os Guinot klasifikacija, siejančia realijas, kaip specifinį kultūros vieneta, su svarbiausiomis visuomenės veiklos ir gyvenimo sritimis.

Problemų, susijusių su kultūros realijų ir specifinės šalies konteksto ryšiu, kyla tada, kai tam tikra frazė, žodis arba kitas verčiamo teksto vienetas neturi tiesioginio atitikmens vertimo kalboje, nes aprašomas dalykas vertimo kultūroje neegzistuoja (Aixelá, 1996, pp. 52–77). Tokiu atveju neretai iškyla kultūros realijos supratimo ir adekvataus interpretavimo problema. Dėl šios priežasties vertėjui nepakanka mokėti tik svetimą kalbą, reikia išmanyti verčiamo kūrinio istorinį, sociokultūrinį ir kitus kontekstus. Pasak vertėjos Alejandros Patricia'os Karamanian, vertėjai privalo būti ne tik daugiakalbiai, bet ir daugiakultūriai (2002).

Šiuolaikinių vertimo studijų plotmėje esama įvairių teorijų, kaip versti teksto reikšmes. Pavyzdžiui, ispanų vertimo tyrėja Hurtado Albir siūlo net aštuoniolika vertimo strategijų: adaptaciją (*adaptación*), kalbinio atitikmens pasirinkimą (*ampliación lingüística*), išplėtimą (*amplificación*), kalkę (*calco*), kompensaciją (*kompensación*), kalbinę kompresiją (*compresión lingüística*), naujų reikšmių sukūrimą (*creación discursiva*), aprašymą (*descripción*), praleidimą (*elisión*), ekvivalento pasirinkimą (*equivalente acuñado*), generalizaciją (*generalización*), moduliaciją (*modulación*), konkretizavimą (*particularización*), vertimą skoliniu (*préstamo*), pakeitimą (*sustitución*), pažodinį vertimą (*traducción literal*), transpoziciją (*transposición*), variantiškumą (*variación*) (Hurtado Albir & Molina, 2001, p. 510).

Kiek kitaip į kultūros realijų vertimą žvelgia vertimo teoretikas Daviesas. Jis teigia, kad vertimuose reikia išlaikyti originalaus teksto bruožus net tada, kai skaitytojui jie atrodo egzotiški ir neįprasti. Daviesas išskiria 7-ias kultūros realijų vertimo strategijas: išsaugojimą (*preservation*), pridėjimą (*addition*), praleidimą (*omission*), globalizaciją (*globalization*), lokalizaciją (*localization*), transformaciją (*transformation*) ir realijos sukūrimą (*creation*) (Davies, 2003, p. 69). Tiesa, kultūros realijų vertimą galima traktuoti kaip tam tikrą adaptaciją naujoje kultūroje. Šį požiūrį pagrindė traduktologas Bastinas, aprašęs globaliąją ir dalinę verčiamo teksto adaptaciją, lemiančią atskirų vienetų vertimo sprendimus. Bastinas išskyrė šias realijų vertimo strategijas: transkripciją (*la transcription de l'original*), praleidimą (*l'omission*), išplėtimą ir paaiškinimą (*l'expansion*), egzotiškumą (*l'exotisation*), aktualizavimą (*l'actualisation*), situacijų ekvivalentiškumą (*l'equivalence des situations*) ir naujų reiškinių sukūrimą (*la création*) (Bastin, 1993, pp. 476–478). Tiek transkripcijos, tiek egzotiškumo vertimo strategijomis siekiama išsaugoti originalo kultūros realijas, todėl gali kilti klausimas, kuo šios strategijos iš esmės skiriasi. Taikant transkripcijos strategiją, kultūros realija transkribuojama vertimo tekste pagal vertimo kalbos fonetines taisykles, o pasirinkus egzotiškumo strategiją, kultūros realija perkeliama į vertimą be pakeitimų ir dažnai rašoma kursyvu. Palikus tekste realiją kaip egzotišką vienetą, skaitytojui jis ne visiškai suprantamas, bet kartu primena, kad tekstas priklauso kitai kultūrai⁴.

Kadangi kultūros realijos kelia įvairių praktinių vertimo klausimų, apie galimas jų vertimo strategijas rašo nemažai vertimo tyrėjų. Pavyzdžiui, suomių vertimo mokslininkas Pekka Kujamäki skiria šias vertimo strategijas: perkėlimą (*Direktübernahme*), kalkę (*Lehnübersetzung*), paaiškinimą (*Kommentierende Übersetzung*), situacijų ekvivalentiškumą (*Analogieverwendung*), konkretizaciją ir generalizaciją (*Hypero – und hyponymisches Übersetzen*), asociatyvųjį vertimą (*Assoziatives Übersetzen*) ir praleidimą (*Auslassung*) (Kujamäki, 2004, pp. 920–925). Akivaizdu, kad Davieso, Bastino ir Kujamäki'o vertimo strategijos turi daug panašumų: visi trys vertimo tyrėjai aprašo

⁴ Egzotiškumo strategijos taikymo atvejį galima rasti Julio Cortázar'o knygos „Žaidžiamieji klases“ vertime. Knygoje minima kultūros realija „caficho“, referuojanti į sutenerio veiklą. Versdamas kūrinių į lietuvių kalbą, vertėjas Petrauskas nusprendė nekeisti kultūros realijos ir palikti egzotišką, menkai suprantamą kultūrinį teksto vienetą vertime.

praleidimo ir pridėjimo strategijas. Tiek Bastinas, tiek Daviesas mini išsaugojimo ir egzotiškumo strategijas. Skirtingai nei kiti minėti traduktologai, Kujamäki vienintelis siūlo taikyti kalkės strategiją, nulemiančią žodžio dalių pamorfemį, paskiemeninį arba net paraidinį vertimą. Be to, šiame straipsnyje anksčiau minėtuose Kujamäki'o ir Bastino darbuose aprašoma ir situacijų ekvivalentiškumo strategija, kurią taikant vertimo kultūrai nebūdingos kultūros realijos keičiamos situaciniais ekvivalentais, turinčiais tą pačią reikšmę kaip ir originalo tekste. Situacinio ekvivalentiškumo strategiją Davieso darbuose iš dalies atitinka globalizacijos strategija.

Išnagrinėjus skirtingas kultūros realijų vertimo strategijas matyti, kad, išskirdamas aktualizacijos ir naujų reikšmių sukūrimo strategijas, Bastinas laikosi plačiausio požiūrio į realijų vertimą. Atsižvelgę į tai, praktinėje tyrimo dalyje naudojames jo vertimo strategijų klasifikacija.

Lyginamoji kultūros realijų vertimo analizė

Išanalizavus Gabrielio García'os Márquezo romaną „Šimtas metų vienatvės“ rastos 69 skirtingos kultūros realijos, kurios romane dažnai buvo pavartotos daugiau negu vieną kartą. Taigi, visame romane rasti 252 kultūros realijų pavyzdžiai⁵. Šios realijos buvo suskirstytos pagal Santamaria'os Guinot klasifikaciją (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Kultūros realijų dažnis pagal Santamaria'os Guinot klasifikacijos temines grupes

Teminė kultūros realijų grupė	Realijų skaičius
Ekologija	51
Istorija	0
Socialinės struktūros	13

⁵ Dera pažymėti, kad, atsižvelgiant į tai, jog mokslininkai skirtingai traktuoja, kas priskirtina kultūros realijos kategorijai, šis skaičius nėra suvokiamas kaip baigtinis arba neginčijamas.

Teminė kultūros realijų grupė	Realijų skaičius
Kultūros institucijos	51
Socialinė aplinka	48
Materialinė kultūra	89
Iš viso kultūros realijų	252

1 lentelėje matyti, kad daugiausiai romane rastų kultūros realijų priklauso materialinės aplinkos teminei pavyzdžių grupei. Jai priskirtini tokie vienetai kaip „naranjada“⁶, „paila“⁷, „fritanga“⁸, „peso“⁹, „centavo“¹⁰ ir kt. Šios materialinės kultūros realijos geriausiai atspindi svetimos kultūros specifiką, buitines, maisto, aprangos išskirtinumą, perteikia vietinės kultūros koloritą. Kiekybiškai vienodas kultūros realijų skaičius, t. y. po 51 kultūros realiją buvo priskirta kultūros institucijų ir ekologijos teminėms grupėms. Ketvirtojoje vietoje pagal kultūros realijų pasiskirstymą yra socialinės aplinkos realijos. Iš 48 šios teminės grupės realijų net 26 kartus pasikartojo realija „siesta“¹¹, taip pat dažnos yra realijos „páramo“¹² ir „cachaco“¹³. Romane, kaip matyti 1 lentelėje, galima rasti 13-ka socialinėms struktūroms priskiriamų kultūros realijų, tarp kurių patenka darbo, socialinių organizacijų, politikos sričių kultūros realijos, pavyzdžiui, „godos“, „corregidor“ ir kt. Atliekant tyrimą pastebėta, kad romane nėra nė vienos istorijos teminės grupės realijos.

Išanalizavus kultūros realijų pasiskirstymą pagal temas, toliau buvo tiriama, kaip „Šimto metų vienatvės“ realijos verčiamos į lietuvių kalbą. Išnagrinėjus visų 252 kultūros realijų vertimą į lietuvių kalbą, buvo nustatytos Treinienės ir Petrausko taikytos vertimo strategijos pagal teorinėje dalyje aptartą Bastino klasifikaciją (žr. 2 lentelę).

⁶ Gaivusis gėrimas iš apelsinų.

⁷ Keptuvės tipas.

⁸ Lotynų Amerikoje gaminamas mėsos patiekalas.

⁹ Piniginis vienetas.

¹⁰ Piniginis vienetas.

¹¹ Poilsis karščiausiu paros metu Ispanijoje, Lotynų Amerikoje ir kitose Pietų šalyse.

¹² Anduose esančios plokščiakalnių teritorijos.

¹³ Plokščiakalnių teritorijų gyventojas.

2 lentelė

Treininės ir Petrausko vertimuose taikytos kultūros realijų vertimo strategijos

Vertimo strategija	Vertimo strategijų pasiskirstymas procentais
Transkripcija	31,42 %
Situacijų ekvivalentiškumas	51,53 %
Aktualizavimas	9,19 %
Egzotiškumas	0,96 %
Išplėtimas ir paaiškinimas	4,41 %
Praleidimas	2,49 %

Apžvelgus 2 lentelės duomenis matyti, kad, versdami kultūros realijas, Treininė ir Petrauskas taikė beveik visas Bastino aptartas vertimo strategijas, išskyrus vieną – naujų reikšmių sukūrimą. Palyginus abiejų vertėjų vertimo strategijas, paaiškėja, kad populiariausia yra ekvivalentiškumo strategija. Taikant šią vertimo strategiją, originalo kultūros realija keičiama panašią reikšmę vertimo kultūroje turinčiu situaciniu ekvivalentu. Jo pasirinkimas leidžia kultūriškai ir kalbiškai įprastai nusakyti kūrinyje aprašomus dalykus.

Antroji pagal dažnumą vertimo strategija – transkripcija. Pasirinkę šią strategiją, vertėjai fonetiškai transkribavo kultūros realiją ir išlaikė jos originalumą bei išskirtinumą. Žinoma, tai kiek apsunkina skaitymo procesą, nes skaitytojai susiduria su svetimos kultūros reiškiniiais, kuriems suprasti reikalinga pažinti aprašomą šalį. Be minėtų dviejų dažnesnių vertimo strategijų, abiejuose vertimuose buvo rasta ir kultūros realijų aktualizavimo atvejų, t. y. 9,19 % visų analizuotų pavyzdžių. Likusios dvi mažesnės kultūros realijų vertimo strategijos buvo šios: išplėtimo ir paaiškinimo strategija (4,41 % visų pavyzdžių); praleidimo strategija (2,49 % visų vertimo pavyzdžių). Rečiausiai iš visų nustatytų vertimo strategijų buvo pasirinktas egzotiškumas (0,96 % visų analizuojamų vertimo atvejų), taikytas Treininės. Be to, Treininės vertime rastas vienas nesuprastos kultūros realijos atvejis, kuris plačiau bus aprašytas atskirai aptariant kiekvieną kultūros realijų vertimo strategiją.

3 lentelėje matyti, kokias kultūros realijų vertimo strategijas pasirinko vertėjai Treinienė ir Petrauskas. Analizuojant pateiktus duomenis aiškėja, kad, versdami romaną „Šimtas metų vienatvės“, abu vertėjai dažniausiai naudojo situacijų ekvivalentiškumo vertimo strategiją (daugiau kaip 51 % abiejų vertėjų verstu realijų). Antroji pagal dažnumą taikyta strategija Petrausko ir Treinienės vertimuose buvo kultūros realijų transkripcija. Treinienė ją naudojo versdama 36,92 % kultūros realijų, o Petrauskas – kiek rečiau, t. y. versdamas 25,95 % realijų.

3 lentelė

Kiekvieno vertėjo taikytos „Šimto metų vienatvės“ kultūros realijų vertimo strategijos

Vertimo strategija	Treinienės kultūros realijų vertimo strategijos procentais	Petrausko kultūros realijų vertimo strategijos procentais
Transkripcija	36,92 %	25,95 %
Situacijų ekvivalentiškumas	51,93 %	51,15 %
Aktualizavimas	4,23 %	14,12 %
Egzotiškumas	1,92 %	0
Išplėtimas ir paaiškinimas	4,23 %	4,58 %
Praleidimas	0,77 %	4,2 %

Todėl galima daryti prielaidą, kad Treinienė dažniau stengėsi išlaikyti originalias kultūros realijas, jų nekeisdama ir norėdama, kad lietuvių skaitytojai suprastų skaitantys kitos kultūros tekstą, o Petrauskas siekė kiek labiau priartinti tekstą prie skaitytojų, jų kultūrų pažinimo, nes, kaip teigia pats vertėjas, „lietuvių kalbos specifika reikalauja lietuvinimo, kaip įmanydamas stengiuosi nepažeisti šios taisyklės“ (Petrauskas & Leonavičiūtė, 2020, p. 38). Kaip matyti 3 lentelėje, Petrauskas dažniau taikydavo ir aktualizavimo strategiją: ją pasirinko versdama 14,12 % kultūros realijų, o Treinienė – 4,23 %. Taikant aktualizavimo strategiją pasirenkami vertimo kultūrai įprastesni vienetai, ne visada identiška atitinkantys originalo teksto kultūros

realiją, bet priartinantys kūrinį prie skaitytojų kultūrinės aplinkos.

Polinkį į vertimo teksto *susvetinimą* ir originalo realiųjų išsaugojimą atskleidžia ir Treinienės (verčiant 1,92 % kultūros realiųjų) taikyta egzotiškumo strategija, kurios Petrauskas nenaudojo nė vienu atveju. Vertėjai taip pat labai panašiai taikė išplėtimo ir paaiškinimo strategiją (daugiau kaip 4 % abiejų vertėjų verstų realiųjų). Tai leidžia manyti, kad daugiau kaip 4 % kultūros realiųjų galėjo būti objektyviai nesuprantamos lietuvių skaitytojams, todėl abiem vertėjams teko realiją paaiškinti arba išplėsti. Suprantama, kad vertimas yra kūrybinis procesas, todėl kiekvienas vertėjas sprendžia, kaip geriau ir tiksliau perteikti verčiamą kūrinį, todėl ir vertimo strategijas konkrečiu atveju pasirenka kiek kitokias. Tai pasakytina ir apie praleidimo strategijos taikymą: vertėjas Petrauskas praleidžia 4,2 % kultūros realiųjų, o Treinienė lieka ištikimesnė kultūrinei reikšmei ir praleidžia tik 0,77 % kultūros realiųjų. Be to, nė vienas iš vertėjų netaikė traduktologo Bastino aprašytos naujos reikšmės sukūrimo strategijos, todėl ji ir nebuvo įtraukta į 2 ir 3 lenteles.

Aptarus kiekybinius romano „Šimtas metų vienatvės“ kultūros realiųjų vertimo strategijų duomenis, toliau analizuojami kiekvienos strategijos pavyzdžiai ir strategijų pasirinkimo tikslingumas.

Transkripcija

Transkripcija – tai kultūros realijos fonetinė transpozicija vertimo tekste, kai originalo teksto realija transkribuojama pagal vertimo kalbos fonetines taisykles, siekiant išlaikyti kūrinio kultūrinį specifiškumą. Pateiksime kelis pavyzdžius:

1) Márquezas: „<...> José Arcadio Buendía pagó los treinta **reales** y los condujo hasta el centro de la carpa, donde había un gigante de torso peludo y cabeza rapada <...>“ (p. 13).

Treinienė: „<...> Chosė Arkadijas Buendija sumokėjo trisdešimt **realų** ir įsivedė juos į vidų, kur sėdėjo skustagalvis milžinas apžėlusia krūtine <...>“ (p. 18).

Petrauskas: „<...> Chosė Arkadijas Buendija sumokėjo trisdešimt **realų** ir nuvedė juos į palapinę, kur pačiame viduryje stovėjo galiūnas apžėlusiu liemeniu ir plikai skusta galva <...>“ (p. 24).

2) Márquezas: „Para sobrellevar los gastos domésticos, sus hijas abrieron un taller de costura, donde lo mismo hacían flores de fieltro que bocadillos de **guayaba** y esquelas de amor por encargo.“ (p. 41).

Treiniene: „Jo dukros, negalėdamos sudurti galų su galais, atidarė siuvyklą ir, be kita ko, darė ten dirbtines gėles, saldumynus iš **guajavos**, o pagal užsakymą rašinėjo meilės laiškučius.“ (p. 53).

Petrauskas: „Namų ūkiui paremti dukterys atidarė siuvyklėlę, kur, be kita ko, gamino fetrines gėles, skanėstus iš **gvajavų** ir pagal užsakymą rašė meilės laiškus.“ (p. 69).

Analizuojant transkripcijos vertimo pavyzdžius matyti, kad naudoti šią vertimo strategiją galima verčiant įvairių teminių grupių, kurias yra išskyrusi Santamaria Guinot, kultūros realijas. Transkripcijos vertimo strategija naudojama verčiant pinigų pavadinimus, socialines struktūras nusakančius leksinius vienetus, gamtos reiškinius ir kt. Pavyzdžiui, pirmajame cituotame pavyzdyje abu vertėjai, versdami „reales“, pasirenka tą pačią vertimo strategiją – transkripciją. Nežinia, ar 1972 m., Treinienei pirmą kartą verčiant „Šimtą metų vienatvės“, Lietuvos visuomenei buvo žinomi „realai“, bet to laikotarpio, 1985 m. „Tarptautinių žodžių žodyne“ galima rasti paaiškinimą, kad realas yra XVI–XIX a. Ispanijos ir Portugalijos moneta, dažniausiai gaminama iš sidabro (Kvietkauskas, 1985, p. 415). Atsižvelgus į tai, galima daryti prielaidą, kad 1972 m., juo labiau 2017 m., kai romaną vertė Petrauskas, skaitytojai žinojo arba galėjo nesunkiai rasti vertimo tekste transkribuotos kultūros realijos reikšmę¹⁴.

Antrasis pateiktas pavyzdys rodo, kad taikant transkripcijos strategiją labai svarbus fonetinis vertėjo sprendimas, nuo kurio priklauso lietuviškas transkribuotas realijos pateikimas. Kultūros realiją „guayaba“ Treiniene transkribuoja „guajava“, o Petrauskas pasirenka „gvajava“. Į pagalbą vertėjui galėtų ateiti „Tarptautinių žodžių žodynas“, kuriame ši realija apibūdinama taip: „guajavà [isp. guayaba], mirtinių šeimos vaisinis augalas *Psidium guajava*; kilęs iš Amerikos“ (Kvietkauskas, 1985, p. 187). Taigi transkripcija ne visada reiškia laisvą vertėjo pasirinkimą. Šios strategijos taikymas tarsi įpareigoja tikrinti vertimo kalbos enciklopedinę, tarptautinių žodžių vartojimo ir kt. informaciją.

¹⁴ Svarbu paminėti, kad transkripcijos strategija buvo taikoma visais atvejais, kai kultūros realija reiškė piniginius vienetus, pavyzdžiui, „sentavus“, „pesus“, „dublonus“ ir kt.

Situacijų ekvivalentiškumas

Situacijų ekvivalentiškumo strategija dažniausiai pasirenkama tada, kai vertimo kultūros tokioje pačioje kalbinėje situacijoje vartojamas panašus vienetas – ekvivalentas. Kaip buvo minėta, situacijų ekvivalentiškumo strategija sudaro daugiau kaip pusę (51,53 %) abiejų vertėjų pasirinktų kultūros realiųjų vertimo atvejų. Pateikiame du šios vertimo strategijos pavyzdžius:

3) Márquezas: „Cambió por terciopelo nuevo las cortinas y el baldaquín del dormitorio, y les hizo poner baldosas al piso del baño y **azulejos** a las paredes.“ (p. 244).

Petrauskas: „Įsigijo naujas aksomines užuolaidas ir aksomu aptraukė lovos baldakimą, maudyklos aslą išklojo plokštėmis, o sienas – **glazūruotomis plytelėmis**.“ (p. 384).

4) Márquezas: „<...> la propietaria celebraba con su sonrisa eterna, sin protestar, sin creer en ellas, lo mismo cuando Germán trató de incendiar la casa para demostrar que no existía, que cuando Alfonso le torció el pescuezo al loro y lo echó en la olla donde empezaba a hervir el **sancocho** de gallina.“ (p. 255).

Treininė: „<...> šeimininkė laimino savo amžina šypsena, nei protestuodama, nei jomis tikėdama, šypsojo net tada, kai Chermanas bandė padegti trobą, norėdamas įrodyti, kad jos nėra, kai Alfonsas jos akyse nusuko papūgai galvą ir užkaitė paukštienos **srėbala**.“ (p. 313).

Petrauskas: „<...> šeimininkė žiūrėjo su neblėstančia šypsena lūpose, nei piktindamasi, nei kuo nors tikėdama net tada, kai Chermanas baudėsi padegti namą, norėdamas įrodyti, kad tai namas-ne-namas, ir kai Alfonsas nusuko galvą papūgėlei ir įmetė ją į puodą su vištienos **troškiniu**.“ (p. 401).

Trečiajame pavyzdyje kultūros realija „azulejo“ reiškia melsvą glazūruotą plytelę, kurios pavyzdžių galima rasti Portugalijos, Ispanijos arba buvusių jos kolonijų Pietų Amerikoje architektūroje. Versdamas šią realiją, Petrauskas pasirinko abstrakčią reikšmę „glazūruotos plytelės“, todėl skaitytojui prieš akis greičiausiai iškiltų kitoks vaizdinys nei rašytojui. Tokio pobūdžio vertimo sprendimas kitose kultūros realiųjų klasifikacijose dar vadinamas generalizacija, tačiau Bastinas šios strategijos atskirai neišskiria. Akivaizdu, kad trečiojo pavyzdžio kultūros realija „azulejo“ pakeičiama hiperonimu „glazūruota plytelė“, todėl specifinė realijos

reikšmė panaikinama¹⁵.

Analizuojant ketvirtąjį pavyzdį matyti, kad Petrauskas, versdamas Lotynų Amerikoje populiarus patiekalo pavadinimą „sancocho“, pasirenka platesnės semantikos žodį – hiperonimą „troškinyš“, o vertėja Treinienė jį verčia neigiamos konotacijos žodžiu „srėbalas“, nors originalo tekste neigiamo vertinimo nėra. Kadangi situacijų ekvivalentiškumo strategija yra pati dažniausia abiejų vertėjų pasirinkta strategija, galima teigti, kad vertėjai siekė kiek labiau priartinti vertimą prie lietuvių skaitytojų kultūros.

Aktualizavimas

Aktualizavimo strategija taikoma tada, kai kultūros realija yra adaptuojama, verčiant ją vertimo kultūroje žinomam leksiniam vienetui. Semantiniu aspektu aktualizuota realija gali ne tik tiksliai atspindėti kultūros realiją, bet ir sukelti kiek kitokių asociacijų nei originalo teksto realija. Norėdami pagrįsti šią mintį, pateiksime kelis pavyzdžius:

5) Márquezas: „El dos de noviembre, **día de todos los muertos**, su hermano abrió el almacén y encontró todas las lámparas encendidas y todas las cajas musicales destapadas <...>“ (p. 73).
Treinienė: „Lapkričio antrą, **Vėlinių dieną**, jo brolis, atidaręs krautuve, pamatė, jog visos lempos dega, visos muzikinės dėžutės atviros <...>“ (p. 93).

Petrauskas: „Lapkričio antrąją, per **Vėlines**, atidaręs parduotuve, jo brolis pamatė, kad šviečia visos lempos, atviros visos muzikinės dėžutės <...>“ (p. 119).

6) Márquezas: „La tarde en que lo vio pasar frente a su dormitorio pensó que Pietro Crespi era un **currutaco de alfeñique** junto a aquel protomacho cuya respiración volcánica se percibía en toda la casa.“ (p. 62).

¹⁵ Panašiai atsitinka ir verčiant kultūros realiją „guineo“, kurią abu vertėjai generalizuodami verčia kaip „banana“, arba kultūros realiją „ranchería“ – ją verčia bendresnės reikšmės žodžiu „kaimas“. Petrausko vertime taip pat galima rasti kultūros realiją „fritanga“, reiškiančią tam tikrą Lotynų Amerikoje gaminamą mėsos patiekalą, išverstą kaip „kepsnys“, neatskleidžiant specifinės pastarosios realijos reikšmės. Vertėjų dažnai pasirinkta situacijų ekvivalentiškumo strategija kartais panaikina originalo kultūros realijos specifiškumą, tačiau neblaško skaitytojo paaiškinimais ir per daug nenutolsta nuo originalo teksto.

Treinienė: „Tą popietę, kai jis ėjo pro jos miegamąjį, ji tarė sau, kad Pjetras Krespis palyginti su tuo galiūnu, kurio vulkaniškas kvėpavimas girdėti visoje troboje, yra tik **išsičiusęs išdvasa**.“ (p. 79).

Petrauskas: „Tą popietę, išvydus jį einant pro miegamojo duris, jai dingtelėjo, kad Pjetras Krespis – tiesiog **išsipustęs nusmurgėlis**, palyginti su tuo eržilu, savo pragarišku kvėpavimu šutinančiu visus namus.“ (p. 101).

Cituotame penktajame pavyzdyje originalo kalba minima Mirusiųjų diena – „día de todos los muertos“. Tiek Petrausko, tiek Treinienės vertimuose ši realija verčiama lietuvių kultūros realija „Vėlinės“, tačiau „día de todos los muertos“ Lotynų Amerikoje ir „Vėlinės“ Lietuvoje sukelia skirtingas asociacijas. Lietuvoje tai – sakrali šventė, kuri asocijuojasi su kapinėse degančiomis žvakutėmis, mirusiųjų lankymu ir ramybe, o Lotynų Amerikos šalyse ši diena susijusi su karnavalą primenančia patirtimi. Petrausko nuomone, „Vėlinės ir Mirusiųjų atminimo diena – tai ta pati apeiga, tik atliekama pagal specifinius krašto papročius <...>“ (Petrauskas & Leonavičiūtė, 2020, p. 38). Šeštajame pavyzdyje esantis žodžių junginys „currutaco de alfeñique“ reikštų „cukrinį dabitą“, tačiau žodis „alfeñique“ yra daugiaprasmis ir taip pat gali nurodyti liesumą. Verčiant šią realiją, susiduriama su ispanų kalbos žodžių daugiareikšmiškumu, kai konkretus vienas žodis implikuoja drauge ir „cukrinis“, ir labai „lieknas“ arba netgi „paliegęs“, o verčiant tai sukelia papildomų problemų. Nežinia, kurią iš šių leksinio vieneto „alfeñique“ prasmių norima perduoti originaliame tekste, tačiau lietuviškuose vertimuose ši realija kinta: Petrausko vertime ji virsta „išsipusčiusiu nusmurgėliu“, o Treinienės – „išsičiusčiusiu išdvasa“. Aptartos vertimuose aktualizuotos realijos rodo teorinėje dalyje minėto Bastino taikomą dalinę tam tikrų vienetų adaptaciją.

Išplėtimas ir paaiškinimas

Ši strategija reiškia kultūros realijos sukeliamų asociacijų nusakymą, paaiškinimą tekste, puslapio išnašose arba kūrinio pabaigoje.

7) Márquezas: „Al regreso de la estación arrastraba a la **cumbiamba** improvisada a cuanto ser humano encontraba a su paso, nativo o forastero, conocido o por conocer, sin distinciones de ninguna clase.“ (p. 168).

Treininė: „Su šiuo kroviniu grįždamas iš stoties, Aurelianas Antrasis tempė su savim, tarsi improvizuotoje **kumbiamboje**¹⁶, kiekvieną sutiktą žmogų – vietinį ar atvykėlį, pažįstamą ar nepažįstamą, nežiūrėdamas, kas jis ir iš kur.“ (p. 207).

Petrauskas: „Grįždamas iš geležinkelio stoties ir kulnais raitydamas **kumbiambą, savotišką viliotinį**, vesdavosi į namus visus, kas pakliūva, tiek vietinius, tiek atklydėlius, pažįstamus ir nepažįstamus, nežiūrėdamas nei luomo, nei rango.“ (p. 266).

8) Márquezas: „Los tres amigos bebieron **guarapo fermentado**.“ (p. 45).

Treininė: „Visi trys draugai užsisakė **cukrašvendrių vyno**.“ (p. 57).
Petrauskas: „Trys draugai užsisakė **nendrinukės, stiprios cukranendrių degtinės**.“ (p. 74).

Iš pateiktų išplėtimo ir paaiškinimo vertimo strategijos pavyzdžių matyti, kad ši strategija perteikiama gana įvairiai. Nurodytuose pavyzdžiuose ji naudojama kartu su transkripcijos ir situacijų ekvivalentiškumo strategijomis. Septintajame pavyzdyje abu vertėjai transkribuoja verčiamą kultūros realiją ir ją patikslina taikydami išplėtimo ir paaiškinimo strategiją: Treininė paaiškina Lotynų Amerikos šokį išnašose, o Petrauskas realiją patikslina tekste. Aštuntajame pavyzdyje aptariamą strategiją abu vertėjai taiko tekste, įterpę papildomos informacijos. Paminėtina, kad kai kurias realijas vertėjai interpretuoja: „guarapo fermentado“ Treininė išvertė kaip „cukrašvendrių vyną“, o Petrauskas pridėjo paaiškinimą, kad tai – „nendrinukė, stipri cukranendrių degtinė“. Įprastai Kolumbijoje „guarapo fermentado“ yra gairusis gėrimas, gaminamas spaudžiant cukranendres, filtruojant gautą skystį ir paskui jį skiedžiant vandeniu, tačiau kūrinio kontekste tai – alkoholis, nuo kurio romano veikėjai apsvaigsta. Nėra aišku, kuris iš vertėjų teisesnis dėl alkoholio tipo, tačiau abiem atvejais skaitytojai supranta kūrinio kontekstą.

Suprantama, kad išplėtimo ir paaiškinimo strategija blaško skaitytoją, ypač jeigu realija aiškinama kūrinio pabaigoje arba išnašose, todėl, matyt, tai buvo viena iš priežasčių, kodėl šią vertimo strategiją vertėjai rinkosi gana retai, t. y. versdami 4,41 % visų kultūros realijų atvejų.

¹⁶ Kumbiamba – Kolumbijos liaudies šokis (vertėjos pastaba).

Egzotiškumas

Tai – vertimo strategija, kurią taikant originalo teksto kultūros realija paliekama fonetiškai ir morfologiškai nepakeista. Taip vertimo tekste sukuriamas tam tikras egzotiškumas ir įtaigesnis svetimos kultūros atspindys:

9) Márquezas: „**Los gringos**, que después llevaron mujeres lánguidas con trajes de muselina y grandes sombreros de gasa, hicieron un pueblo aparte al otro lado de la línea del tren, <...>” (p. 150).

Treininė: „Neilgai trukus **gringos** susivežė savo žmonas – svajingas muslinuotas damas didelėmis gazinėmis skrybėlėmis, ir kitapus geležinkelio linijos pasistatė dar vieną miestą: <...>” (p. 185).

Kursyvų pažymėta kultūros realija „gringos“ lietuvių skaitytojui lieka egzotiška, perkelta iš kitos kultūrinės aplinkos. Nagrinėjant Treininės vertime rastus egzotiškumo strategijos pavyzdžius, sudarančius 0,96 % visų analizuojamų pavyzdžių, aiškiai matyti, kad vertėja siekia palikti tam tikrus svetimžodžius, kurie, kaip teigia literatūrologė Milda Danytė, „sukelia kūriniui malonaus egzotiškumo ir nesvarbu, ar skaitytojas juos supranta, ar nesupranta“ (2008, p. 53). Petrausko vertime ši kultūros realijų strategija nebuvo pasirinkta.

Praleidimas

Pasirinkus praleidimo strategiją, kultūros realija vertimo tekste neišlieka. Vadinasi, nebelieka jos turinio ir tam tikrų kultūrinių asociacijų. Pateiksime kelis pavyzdžius:

10) Márquezas: „<...> donde aprendían a fumar y conversaban de asuntos de hombres, y donde una vez se les pasó la mano con tres botellas de **ron de caña** y terminaron desnudas midiéndose y comparando las partes de sus cuerpos.” (p. 179).

Petrauskas: „<...> kur nors užlindus rūkyti ir plepėti apie vyrus, o kartą joms pakliuvo į rankas trys buteliai **romo** ir jos taip nusitašė, kad nusirengė nuogos ir ėmė matuotis bei lyginti kai kurias kūno dalis.” (p. 282).

11) Márquezas: „<...> Aureliano Segundo fue a buscarla a la

distante ciudad donde vivía con su padre, y se casó con ella en Macondo, en una fragorosa **parranda** de veinte días.” (p. 135).

Treineinė: „<...> Aurelijanas Antrasis išvyko pas Fernandą del Karpio į tolimą miestą, kame ji su tėvu gyveno, ir, atsivežęs ją į Makondą, iššitas dvylika dienų **šventė** šaunias vestuves.” (p. 166).

Petrauskas: „<...> Aurelijanas Antrasis išsiruošė pas Fernandą del Karpio į tolimą miestą, kur ji gyveno su tėvu, ir, parsivežęs į Makondą, dvidešimt dienų triukšmingai **šventė** vestuves.” (p. 214).

Nors praleidimo strategija buvo pasirinkta verčiant labai nedaug realiųjų, t. y. 2,49 % visų analizuojamų pavyzdžių, rasti šios strategijos taikymo atvejai atskleidžia, kad ji itin svarbi. Dešimtajame kultūros realiųjų vertimo pavyzdyje matyti, kad Petrauskas, versdamas realiją „ron de caña“, praleido žodį „caña“, kuris skaitytojui leistų suprasti, kokio skonio yra minimas gėrimas. Tačiau, Petrausko manymu, žodžio „caña“ vertimas yra aiškiai perteklinis, nes „Romas, o ypač Lotynų Amerikoje, gaminamas tik iš cukranendrių, tad rašyti „cukranendrių romas“ būtų tas pats, kaip sakyti, pavyzdžiui, „kiaulienos lašiniai“ (Petrauskas & Leonavičiūtė, 2020, p. 37).

Kitas cituotas praleidimo strategijos pavyzdys yra labiau susijęs su stilistiniu vertimo sprendimu – kitokiu sakinio formulavimu ir dėl to atsiradusiu kalbos dalių pakeitimu. Kaip matyti, originalo tekste pavartota kultūros realija „parranda“ reiškia didesnės žmonių grupės pasilinksminimą su alkoholiniais gėrimais ir muzika (*rae.es*), kurį stilistiškai neutraliai būtų galima pavadinti ispanų kalbos žodžiu „fiesta“. Analizuojamame romane ne kartą pasitaikiusią aptariamą kultūros realiją tiek Treinienė, tiek Petrauskas vertė situaciniais ekvivalentais, t. y. žodžiais „puota“, „išgertuvės“, „pokylis“, „šėlionės“ ir kt. Tačiau dvyliktajame pavyzdyje matyti, kad vertėjai panaikina specifinę realijos reikšmę ir, pritaikę kalbos dalių transpoziciją, ją išverčia veiksmažodžio „švęsti“ būtojo kartinio laiko forma. Paminėtina, kad tokią vertimo galimybę, versdamas realiją „parranda“, Petrauskas panaudodavo dažniau, ją pakeisdamas veiksmažodžių „ūžti“, „ūžauti“ ir „puotauti“ būtojo kartinio laiko formomis. Viena vertus, galėtume teigti, kad realijos bendresnis semantinis turinys yra perteiktas, tačiau pati realija, t. y. ją išreiškiantis daiktavardis, yra praleistas.

Šiame poskyryje aptarti ir kiti tyrimo metu rasti kultūros realiųjų praleidimo pavyzdžiai aiškiai rodo, kad abu „Šimto metų vienatvės“ vertėjai

praleidžia realijas tada, kai jų vertimas tekste būtų perteklinis arba stilistiškai netinkamas.

Nesuprastos kultūros realijos

Atliekant kultūros realijų vertimo tyrimą, buvo rasti keli atvejai, kai kultūros realija liko nesuprasta, todėl ir netinkamai išversta:

12) Márquezas: „Estas humildes réplicas de las parrandas de otros días, sirvieron para que el propio Aureliano Segundo descubriera cuánto habían decaído sus ánimos y hasta qué punto se había secado su ingenio de **cumbiambero magistral**.” (p. 222).

Treinienė: „Tai buvo varganos praeities puotų parodijos, ir pats Aurelianas Antrasis pastebėjo, kad jo anų dienų energija išsekusi, kaip išsekęs ir **išgertuvių dirigento** išradingumas.” (p. 271).

Versdama kultūros realiją „cumbiambero“, kuri Petrausko vertime verčiama kaip „kumbiambos vedlys“, Treinienė ją išvertė žodžių junginiu „išgertuvių dirigentas“. Kitoje kūrinio vietoje minėtą kolumbietišką šokį „cumbiamba“ Treinienė išvertė tinkamai taikydama išplėtimo ir paaiškinimo strategiją, tačiau cituotame pavyzdyje vertėja realijos nebeatpažino ir visiškai pakeitė jos reikšmę. Palyginus originalą su abiejų vertėjų vertimais matyti, kad Treinienės vertime yra ir kitų kultūros realijų vertimo netikslumų, pavyzdžiui, kultūros realija „ají“, reiškianti „aštrųjį pipirą“, vienoje kūrinio vietoje išversta kaip „aštrus indiškas pipiras“, o kitoje – „aitrus indėniškas pipiras“, nors apie šios realijos kilmę tekste nebuvo užsiminta. Tai leidžia teigti, kad vertėja Treinienė buvo kiek mažiau susipažinusi su Lotynų Amerikos šalių kultūromis nei vertėjas Petrauskas, kurio kultūros realijų vertimas yra gerokai tikslesnis.

Išvados

Siekiant išnagrinėti ir palyginti kultūros realijų vertimo strategijas, taikytas verčiant romaną „Šimtas metų vienatvės“, buvo atliktas tyrimas, kurio metu kiekybiniu, lyginamuoju ir aprašomuoju metodais buvo išanalizuota daugiau kaip pūstrečio šimto pavyzdžių. Jų analizės rezultatai leidžia daryti šias išvadas:

1. Nagrinėtame Gabrielio García'os Márquezo kūrinyje vartojamos ekologijos, istorijos, socialinės struktūros, socialinės aplinkos, materialinės kultūros ir kultūros institucijų teminių grupių realijos, iš kurių dažniausiomis laikytinos materialinės kultūros realijos, – jos sudaro daugiau kaip trečdalį visų analizuotų realiųjų pavyzdžių ir atspindi aprašomos šalies maisto, buitines, aprangos ir kt. kultūros savitumą.

2. Tiriamosios medžiagos kultūros realijas suskirsčius pagal traduktologo Bastino vertimo strategijas, buvo nustatytos skirtingu dažniu taikytos transkripcijos, situacijų ekvivalentiškumo, aktualizavimo, egzotiškumo, išplėtimo ir paaiškinimo, praleidimo strategijos, kurių pasirinkimas, kaip rodo gauti rezultatai, dažnai priklausydavo nuo originalo kultūros bendrojo pažinimo priimančioje kultūroje, šalių kontaktų ir vertėjo sprendimų. Iš minėtų strategijų abu kūrinių vertę lietuvių vertėjai dažniausiai naudodavosi transkripcijos ir situacijų ekvivalentiškumo strategijomis. Šių skirtingų strategijų dažnesnis naudojimas, viena vertus, rodo, kad nemažai originale minimų kultūros realiųjų buvo suprantamos lietuvių skaitytojams (transkripcijos atvejais), kita vertus, reikalavo situacinių jų pritaikymo prie vertimo kultūros.

3. Dviejų vertėjų kultūros realiųjų vertimo strategijų lyginimas atskleidė ir skirtingas vertėjų žinias apie kultūrų kontekstus: Petrauskas suprato visas realijas, o Treinienės vertime pasitaikė ne vienas atvejis, kai realija buvo nesuprasta ir klaidingai interpretuota. Žinoma, Treinienė vertė tada, kai Lietuva tebebuvo Sovietų Sąjungoje, tad dėl politinės ir kultūrinės izoliacijos nuo Vakarų pasaulio buvo mažiau galimybių gauti informacijos, kuri padėtų išsiaiškinti nesuprantamas kūrinių vietas. Paminėtina ir tai, kad 2017 m. Petrausko vertime buvo tris kartus dažniau naudojama aktualizavimo strategija nei Treinienės vertime. Tai rodo, kad Petrauskas stengėsi kūrinių labiau pritaikyti vertimo kultūrai. Taigi, Petrausko vertimą būtų galima laikyti nuoseklesniu ir labiau orientuotu į kūrinių priimančią kultūrą.

Apibendrinant galima teigti, kad kultūros realiųjų vertimas priklauso nuo vertėjų sprendimų, jų tarpkultūrinio sisteminio pažinimo, kurį dažnai nulemia susiklosčiusios istorinės sąlygos ir šalių kontaktai.

Literatūra

- Aixelá Franco, J. (1996). Culture-Specific Items in Translation. In *Translation, Power, Subversion* (pp. 52–77). Multilingual Matters.
- Arnold, M. (2001). Making Books; Why the Classics Are Retranslated. *The New York Times*, February 1, 3. <https://www.nytimes.com/2001/02/01/books/making-books-why-the-classics-are-retranslated.html>
- Baravykaitė, A. (2005). Filmų vertimo problematika. *Kalbotyra*, 55(3), 7–14.
- Bastin, G. L. (1993). La notion d'adaptation en traduction. *Meta*, 38(3), 473–478.
- Danytė, M. (2008). Literatūrinio vertimo normų pokyčiai Lietuvoje po 1990-ųjų metų. *Kalbų studijos / Studies about Languages*, 12, 51–56.
- Davies, E. (2003). A Goblin or a Dirty Nose? The Treatment of Culture-Specific References in Translations of the Harry Potter Books. *The Translator*, 9, 65–99.
- Hurtado Albir, A., & Molina, L. (2002) Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach. *Meta*, 47(4). <https://ddd.uab.cat>
- Kalėdaitė, V., & Asijavičiūtė, V. (2005). Translation of Lithuanian Culture-Specific Items into English. *Kalbotyra*, 55(3), 31–37.
- Karamanian, A. P. (2002). Translation and Culture. *Translation Journal*, 6(1). <https://translationjournal.net/journal/index.html>
- Kohrs, J. (2008). Litauische Realien auf deutschsprachigen Internetseiten über Litauen. *Kalbų studijos / Studies about Languages*, 11, 57–65.
- Kujamäki, P. (2004). Übersetzung von Realienbezeichnungen in literarischen Texten. In *Übersetzung – Translation – Traduction*, 3 (pp. 920–925). De Gruyter.
- Kvietkauskas, V. (red.) (1985). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Leonavičienė, A. (2014). *Kultūrinių teksto reikšmių interpretacija ir vertimas*. Mokslo monografija. Technologija.
- Leonavičiūtė, G. (2018). *Un breve recorrido por las traducciones de literatura del español al lituano desde el 2000 hasta 2018*. Kursinis darbas. Vilniaus universitetas.

- Mayoral Asenio, R. (1999). La traducción de referencias culturales. *Revista De La Facultad De Traducción e Interpretación*, 10, 67–88.
- Maksvytytė, J. (2012). Zum Problem von Realien. *Begriff und Definition*, 21, 50–56. <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.21.1938>
- Marcelo Wirnitzer, G. (2007). *Traducción de las referencias culturales en la literatura infantil y juvenil*. Peter Lang.
- Mikutytė, J. (2005). *Realijų rūšys ir vertimo būdai*. Pranešimas, skaitytas Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos konferencijoje „Sava ir svetima“ 2005 m. gegužės 7 d. Lietuvių literatūros vertėjų sąjunga. <https://www.llvs.lt/?recensions=29>
- Molina, L. (2006). El otoño del pingüino. Análisis descriptivo de la traducción de los culturemas. *Estudis sobre la traducción*, 14. Universitat Jaume.
- Newmark, P. (1982). A Further Note on Communicative and Semantic Translation. *Babel*, 28(1), 18–20.
- Newmark, P. (2004). *Manual de traducción*. Cátedra.
- Nida, E. (1945). Linguistics and Ethnology in Translation Problems. *Word*, 2, 194–208.
- Nord, Ch. (1997). *Text Analysis in Translation. Theory, Method and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Translated from the German by Christiane Nord and Penelope Sparrow. Rodopi.
- Pažūsis, L. (2014). *Kalba ir vertimas*. Vilniaus universitetas.
- Petrauskas, V. V., & Leonavičiūtė, G. (2020). Literatūros kūrinys – ne enciklopedija ir ne aiškinamasis žodynas. Su vertėju Valdu V. Petrausku kalbasi Gabija Leonavičiūtė. *Kultūros barai*, 10, 35–39. *Real academia española*. <https://rae.es>
- Rodríguez Abella, R. (2012). *La traducción de los elementos culturales en una novela de Vázquez Montalbá*. <https://cvc.cervantes.es>
- Santamaria Guinot, L. (2001). *Subtitulació i referents culturals: la traducció com a mitjà d'adquisició de representacions mentals*. Tesis doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Torop, P. (2002). Translating as Translation as Culture. *Sign System Studies*. http://semiotics.nured.uowm.gr/pdfs/TRANSLATION_TOROP.pdf
- Vermeer, H. J. (1983). *Aufsätze zur Translationstheorie*. Heidelberg.

Šaltinių sąrašas

- García Márquez, G. *Cien años de soledad*. <https://freeditorial.com/>
- García Márquez, G. (2017). *Šimtas metų vienatvės* (iš ispanų kalbos vertė Valdas V. Petrauskas). Alma littera.
- Garsija Markesas, G. (1991). *Šimtas metų vienatvės* (iš ispanų kalbos vertė Elena Treinienė). Lietuvos fotomenininkų sąjunga.

Gabija Leonavičiūtė

Vilnius University, Lithuania; gabija.leonavicute@gmail.com

Dovilė Kuzminskaitė

Vilnius University, Lithuania; dovile.kuzminskaite@flf.vu.lt

CULTURE-SPECIFIC ITEMS' TRANSLATION INTO LITHUANIAN: "ONE HUNDRED YEARS OF SOLITUDE" BY GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ

Summary. Growing interest in Spanish-speaking countries in Lithuania leads to the increased number of translations of Spanish and Latin American literature. Therefore, it is important to analyse translations from Spanish into Lithuanian and vice versa to improve the quality of translation work. One of the most difficult elements to translate are culture-specific items that reveal cultural uniqueness. The novel "One Hundred Years of Solitude" by Gabriel García Márquez contains many culture-specific items related to Colombia, that could be difficult to translate. This article aims to analyse and compare translation strategies of culture-specific items from Spanish into Lithuanian, which were used in 1972 by Elena Treinienė and in 2017 by Valdas V. Petrauskas, to translate the novel "One Hundred Years of Solitude". Firstly, this article defines the concepts of cultural elements and culture-specific items. It also discusses the classification of culture-specific items based on the works of Eugene Nida, Peter Newmark, Sergej Vlahov, Sider Florin and Laura Santamaria Guinot. Furthermore, this article describes translation strategies of culture-specific items emphasized by Amparo Hurtado Albir, Eirlys Davies, Georges L. Bastin and Pekka Kujamäki. In this research, culture-specific items are counted and described using Santamaria Guinot's classification, which allows to claim that there are 69 different culture-specific items in "One Hundred Years of Solitude" and they are reflected by 252 examples in the text. These culture-specific items are related with concepts of ecology, social structures, cultural institutions, social universe and material culture. The most common ones are culture-specific items from the category of 'material culture'. The results of the research allow distinguishing six translation strategies, used in different frequency: transcription, equivalence of situations, actualisation, usage of exoticism, extension and explication, and omission. Both Lithuanian translators Treinienė and Petrauskas mainly used strategies of transcription and equivalence of situations. The analysis of the translation of culture-specific items was performed using the methods of quantitative, comparative, and descriptive translation analysis.

Keywords: culture-specific items; Gabriel García Márquez; "One Hundred Years of Solitude"; translation strategies.